

Юрій Ніколаєць (Київ)

ВИХОВАННЯ КОМУНІСТИЧНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРАЦІ В РОКИ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ» У ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

Особливе значення у ідеологічній роботі КПРС мало комуністичне виховання трудящих, одним із головних напрямків якого було виховання комуністичного ставлення до праці, яке, як правило, пов'язувалося із позитивним сприйняттям безоплатної роботи на благо держави.

Досліджуючи та узагальнюючи прийоми і методи виховання комуністичного ставлення до праці, вчені працювали не тільки у якості істориків, а й брали участь власне у самій ідеологічній роботі, оскільки їхня діяльність розглядалася й у якості моральної винагороди передовикам виробництва. Формулюючи комуністичне ставлення до виконання своїх службових обов'язків у вигляді можливості виконання їх безкоштовно, вчені радянського періоду формували у широких верств населення уявлення про необхідність працювати не лише у своїх інтересах, а й у загальнодержавних. У той же час формувалась повага до праці взагалі і до отримання прибутків шляхом сумлінної роботи, а не здирництва. Крім того, шляхом забезпечення комуністичного ставлення до праці забезпечувалося певне зростання її якості через посилення відповідальності працівників за результати своєї роботи. Прийоми та методи формування у громадян сучасної України позитивного ставлення до сумлінного виконання своїх професійних обов'язків можуть бути використані й у сучасний період, коли, на жаль, престиж відповідальної роботи на своєму місці суттєво зменшився.

У історіографічному плані роботи українських вчених, у яких висвітлювалися різні аспекти виховання у трудящих комуністичного ставлення до праці, були свого часу певною мірою проаналізовані А.В.Санцевичем, І.В.Шульгою, В.І.Юрчуком, але їх висновки на сучасний момент можна вважати застарілими¹. Тому метою даного дослідження є визначення стану дослідження вітчизняними вченими вказаної тематики.

Для формування позитивних уявлень про безкоштовну працю вітчизняні вчені використовували біографії передовиків виробництва, що мали стати прикладом для всіх інших радянських людей², а також досягнення трудових колективів, керованих Комуністичною партією³. У книзі «Трудові традиції – молоді» було вміщено розповіді кращих трудівників, які своїм прикладом мали сформулювати певні уявлення про працю у молодих людей та сприяти піднесенню їхнього трудового

ентузіазму⁴. Про роль трудових традицій у вихованні молодих працівників йшлося також у творах партійних працівників⁵. Вже у сучасний період І.М.Романюк констатував факт збільшення планових показників по виготовленню продукції передовим сільськогосподарським виробникам, що по суті заохочувало погану роботу, оскільки передові господарства та сумлінно працюючі колгоспники ставилися у менш вигідне становище у порівнянні з тими, хто не виконував плану держпоставок⁶.

С.А.Канавенко у одному із своїх досліджень зробив спробу узагальнити діяльність парторганізацій України по залученню працівників до безоплатної праці у роки семирічки, оцінюючи його як природне, об'єктивно обумовлене явище соціалістичного суспільства, яке походило з нових суспільних відносин. Вчений наголошував, що метою ідеологічної роботи партії й було якраз масове залучення трудящих до праці на громадських засадах, яка, на думку вченого, сприяла новим трудовим звершенням⁷. На думку Т.В.Садова прикладом ставлення до праці по-комуністичному мала бути праця у позаробочий час, коли члени бригад, що боролися за звання комуністичних, надовго залишалися після зміни на своїх робочих місцях для якнайскорішого освоєння нових машин і механізмів з метою збільшення випуску продукції⁸.

С.Д.Гелей та З.І.Чекирда, вказували, що метою трудового виховання було забезпечення сприйняття праці на користь суспільства не тільки у якості найпершого обов'язку, але й внутрішньої потреби⁹.

Для забезпечення комуністичного виховання радянські вчені також багато уваги приділяли визначенню основ комуністичної моральності радянської людини. В умовах технічного відставання від західних країн у першу чергу зверталася увага на розробку моделі поведінки трудящих, а не на створення моделі майбутньої держави. З іншого боку, виховання високоморальної поведінки у працівників дозволяло певною мірою знижувати кількість браку та ганебних форм поведінки на виробництві і в побуті.

Комуністична ідея диктатури пролетаріату, уявлення про робітничий клас, як про найбільш прогресивний, у плані розробки моделі поведінки людей комуністичного суспільства сприяли формуванню уявлення про людину майбутнього у першу чергу як про робітника, який сумлінно працює на благо держави. Життя людини в умовах існування соціалізму та комунізму в уяві радянських дослідників обов'язково пов'язувалося із посиленням державним впливом на всіх членів суспільства. Етатизм у творах радянських авторів, які писали свої праці у роки "відлиги" мав дещо інше забарвлення, ніж у воєнні та передвоєнні роки. У роки революції зразковим робітником вважався той, хто не тільки працював на благо держави, а й боровся зі зброєю в руках проти різного роду "контри", що заважала робітникам у союзі із найбіднішим

селянством будувати нову державу. Робітник, який не мав нічого, окрім своїх рук, власне протиставлявся заможним селянам.

За часів правління Й.В.Сталіна акценти було дещо зміщено. Ідеальний громадянин Країни Рад мусив, працюючи на благо держави, боротися не тільки проти зовнішніх ворогів, які, зрозуміло, перебували за кордоном і загрожували своїми збройними силами Радянському Союзу, а й викривати ворогів внутрішніх, які підривали могутність СРСР з середини. Тому у якості прикладу використовувався робітник, що так чи інакше був причетний до викриття різного роду шпигунів і шкідників.

У період “відлиги” на перше місце ставилася власне праця робітника, який задля блага держави, чекаючи обіцяного комунізму, вже мав працювати “по-комуністичному”¹⁰.

Уявлення про комуністичне ставлення до праці в умовах соціалістичного суспільства поступово трансформувалося в спеціалізовані дослідження, метою яких було показати всі переваги соціалізму над капіталізмом, коли широкі верстви населення під керівництвом партії сумлінно працювали для побудови комунізму, на благо своєї держави в цілому, а не лише у власних інтересах¹¹. Причому основа героїзму мала вкорінюватися у характері і природі суспільного ладу¹². Саме великою перевагою соціалізму називав П.Т.Тронько небувалий розмах трудової активності і творчої ініціативи робітничого класу. Соціалістичні виробничі відносини, побудовані на товариському співробітництві і взаємодопомозі вільних від експлуатації людей, стали, на його думку, невичерпним джерелом творчої праці багатомільйонних мас трудящих на благо своєї держави¹³. Фактично героїчні вчинки, здійснені людьми, що проживали поза межами соціалістичного табору ставилися під великий сумнів, адже радянські вчені прагнули довести, що мужні діяння, вчинені не заради блага держави та суспільства не повинні розглядатися як подвиг. Саме комуністична ідейність мала виступати фундаментом героїзму, визначаючи дії людини.

Продиктована вимогами НТР необхідність збільшення рівня освіти і професійної підготовки трудящих вилилася в творах радянських науковців в тезу про формування всебічно розвинутих і високоосвічених членів комуністичного суспільства, здатних як до фізичної, так і до розумової праці, до активної діяльності в різних галузях суспільного і державного життя, в галузі науки і культури.

Комуністичному вихованню робітників в процесі боротьби за розвиток технічного прогресу було присвячено багато праць радянських науковців¹⁴. У них мова йшла про нові досягнення виробничих колективів у боротьбі за виконання народногосподарських планів та підкреслювалося, що подальше прискорення науково-технічного

прогресу знаходилося у прямій залежності від підвищення «боекдатності партійних організацій», результатом чого мало бути піднесення комуністичного виховання трудящих у процесі праці.

Поступово одним із елементів комуністичного виховання робітників радянські науковці, починаючи з років «відлиги», почали вважати забезпечення партією участі робітників у боротьбі за технічний прогрес, наголошуючи, що це було однією з важливих умов формування комуністичного ставлення до праці¹⁵. З цього приводу Г.М.Кривошея зазначав, що наслідком комуністичного виховання інженерно-технічних працівників та підвищенням їх комуністичної ідейності було різке зростання кількості наукових винаходів та раціоналізаторських пропозицій, що були втілені у життя¹⁶.

М.В.Белік наголошував, що робітник – це людина освічена, з великими культурними запитами. Він не лише мав вміти використовувати техніку й управляти складними технологічними процесами, а поряд із інженерами і техніками вносити вагомий внесок в удосконалення виробництва, тому велика кількість робітників мала безпосередньо брати участь у механізації та автоматизації виробничих процесів, модернізації техніки¹⁷.

С.П.Торшина розглядала у якості найкращого засобу виховання економічну освіту, яка, на її думку, суттєво сприяла розвитку трудової та політичної активності трудящих¹⁸. Причому В.К.Шумаков та І.Т.Мельник наголошували, що саме керівна роль робітничого класу сприяла більш цілеспрямованому застосуванню соціалістичною інтелігенцією її сил та здібностей в інтересах соціального прогресу¹⁹. Таким чином підкреслювалася з одного боку роль робітників-практиків у втіленні у життя технічних досягнень, а з іншого – авторитет робітничого класу та його партії і їх можливість керувати всіма прошарками соціалістичного суспільства, наголошуючи, що КПРС перетворилася з партії пролетаріату на загальнонародну партію. У той же час вислови радянських вчених щодо необхідності підвищення науково-теоретичного рівня працівників, що працювали «по-комуністичному» несли в собі відбиток загального світового підвищення вимог до працівників в умовах НТР.

У висвітленні ідеологічної роботи партії щодо виховання у людей комуністичного ставлення до праці простежувалося прагнення чітко визначити стосунки між робітниками і представниками інших професій. Так, у багатьох дослідженнях наголошувалося, що зразковий робітник мав надавати посильну допомогу селянам для забезпечення виконання виробничих планів відстаючими колгоспами²⁰. У цьому зв'язку І.В.Шульга підкреслював, що робітничий клас поступово перетворював селянина – дрібного власника у свідомого трудівника колгоспно-радгоспного виробництва, залучав його до політичного і культурного

життя суспільства²¹. Подібної думки притримувалися і В.К.Молочко²² та Т.В.Садов²³. А М.М.Кватира говорив, що шефська допомога в справі піднесення масово-політичної і культурно-освітньої роботи на селі в роки семирічки сприяла поліпшенню роботи по комуністичному вихованню трудящих села, підвищенню їх політичної свідомості і громадської активності в будівництві розгорнутого соціалістичного суспільства, зміцненню союзу робітничого класу і колгоспного селянства²⁴.

Детально роль партії у процесі виховання людей в дусі комуністичного ставлення до праці спробував визначити у своїй праці Б.І.Стеля, вказуючи на те, що всі заходи по вихованню людей комуністичного майбутнього мали проводитися за активної участі партійного апарату²⁵. Тут варто відзначити, що у дослідженнях переважної більшості радянських вчених проходила думка, що партійні органи мали обов'язково відреагувати на будь-які події у житті трудящих. Якщо вони мали певне позитивне значення у справі розширення ідеологічної роботи, то партійні посадовці мали «очолити» такі починання, а у іншому випадку – обов'язково «засудити».

Думки та судження радянських вчених стосовно засобів комуністичного виховання відрізнялися, головним чином, у плані визначення ступеня ефективності того чи іншого його способу. Так, А.П.Ігнатенко підкреслював, що в основі комуністичної моральності мала лежати боротьба за зміцнення і завершення комунізму²⁶. Є.Ю.Маленко розглядав у якості основи для переходу до комунізму створення відповідної матеріально-технічної бази, яка б забезпечила можливість комуністичного виховання трудящих²⁷. В.Ю.Білан та Г.Ф.Марискевич у якості вагомого засобу комуністичного виховання трудящих називали рух за комуністичну працю²⁸. На думку деяких інших дослідників виховання людини майбутнього обов'язково мало проводитися з оволодінням нею теорією марксизму-ленінізму²⁹.

У багатьох працях науковців радянського періоду містилося принципове протиставлення ставлення до праці радянських робітників та їх колег, що працювали в умовах капіталістичного суспільства. Радянські вчені возвеличували колективізм та стверджували, що робітники можуть повністю розкрити свої здібності тільки в умовах соціалістичного суспільства³⁰. Ці переваги В.І.Юрчук розглядав на прикладі організації соцзмагання під керівництвом партії як могутнього засобу мобілізації трудящих на здійснення п'ятирічки³¹.

Роль соціалістичного змагання у формуванні комуністичного ставлення до праці з досвіду роботи парторганізацій промислових підприємств Півдня України в роки семирічки досліджував Л.С.Нагорних, який зробив висновок, що неухильне виконання

ленінських принципів організації змагання – гласність, співставлення результатів і можливість практичного повторення досвіду – відіграло вирішальну роль у вихованні комуністичного ставлення до праці³².

Використання шкіл соціалістичного змагання як засобу формування комуністичного ставлення до праці учнів у роки семирічки досліджували З.М.Варбанець та Л.А.Нагорних, які відзначали, що у випадку доброго налагодження соціалістичного змагання створювалися сприятливі умови для виявлення організаторських здібностей і творчого характеру діяльності³³.

О.С.Шуляк зазначав, що для виховання комуністичного ставлення до праці була необхідна спільна робота з робітниками і селянами, що пояснювало широке залучення студентства до роботи у різноманітних студентських загонах³⁴. А А.Ф.Липовской наголошував на необхідності поєднання трудового виховання із збільшенням у середовищі трудящих партійного прошарку³⁵. Подібної думки притримувалися П.І.Бакуменко, А.В.Кузьминець та Н.І.Романенко, наголошуючи, що основою керівництва діяльністю комсомольських організацій був ідейний вплив на молодь³⁶.

Таким чином, засоби, за допомогою яких мало здійснюватися виховання комуністичного ставлення до праці варіювалися від об'єктивних чинників економічного розвитку до суб'єктивного впливу партії на цей процес.

Частина праць радянських науковців присвячувалася висвітленню різноманітних аспектів виховання комуністичного ставлення до праці працівників окремих категорій, певних галузей народного господарства чи певних економічних районів. Так, виховання у робітників західних областей України комуністичного ставлення до праці впродовж 1956-1968 рр. вивчав свого часу Я.С.Калакура, який відзначав ефективність у цій справі лекцій про трудові починання, про нові форми соціалістичного змагання³⁷.

У якості одного із способів комуністичного виховання трудящих західноукраїнських земель А.І.Дідич розглядав партійне керівництво пропагандою радянського законодавства в західних областях УРСР, вказуючи, що позитивний вплив на формування правосвідомості громадян мали звіти суддів перед населенням по наслідках розгляду кримінальних та цивільних справ, а дійовою формою пропаганди соціалістичного права були виступи працівників прокуратури, судів, органів внутрішніх справ на партійно-господарських активах, семінарах³⁸.

М.А.Предтечин вивчав роботу партії по посиленню виховної роботи серед робітників хімічної промисловості, звертаючи увагу на боротьбу із пережитками капіталізму у свідомості радянських людей, до яких він відносив зневагу до суспільної праці та дисципліни, пияцтво, хуліганство, хабарництво, спекуляцію. Поруч із цим автор також висвітлював причини розповсюдження подібних негативних явищ, головною з яких він називав недостатній рівень

партійної ідеологічної роботи та відсутність на окремих підприємствах особистої участі представників парторганізацій у її проведенні³⁹.

Діяльність партії по комуністичному вихованню трудівників металургійних підприємств досліджував В.Ю.Білан, наголошуючи на важливості роз'яснення трудящим рішень чергового з'їзду партії із установкою на їх безумовне виконання⁴⁰.

Формування комуністичного світогляду у робітників-металургів України у мережі партійної освіти вивчав Д.С.Шелест, який вважав, що про суттєву роль системи політосвіти у поглибленні світогляду робітничого класу говорило зростання питомої ваги робітників серед її слухачів. Але вчений критикував діяльність системи політосвіти в роки семирічки за те, що у той час недостатньо вивчалася участь В.І.Леніна у формуванні та діяльності Комуністичної партії⁴¹.

А.Ф.Варфоломєєв зробив спробу узагальнити діяльність партійних організацій Донбасу по комуністичному вихованню працівників вугільної промисловості в роки семирічки, акцентуючи увагу на лекційній пропаганді та діяльності інституту політінформаторів⁴².

Роль громадських організацій у комуністичному вихованні молоді Донбасу досліджували В.І.Шабельников та М.П.Арсентьев, наголошуючи, що його дійовим засобом були Всесоюзні походи по місцях легендарних подвигів радянського народу, які дозволяли молоді глибше осмислити своє минуле⁴³.

А.І.Абраменкова вивчала питання комуністичного виховання інженерно-технічної інтелігенції машинобудівних підприємств Харкова, наголошуючи, що основою ідеологічної роботи партії була пропаганда ідей марксизму-ленінізму, яка проводилася через систему партійної освіти та шляхом використання засобів масової інформації⁴⁴.

Окремо слід відзначити наукові дослідження, присвячені проблемам комуністичного виховання молоді, яке розглядалося в тому числі й у якості одного із засобів майбутнього зміцнення радянської країни. Тут слід зазначити, що виховання молодого покоління в дусі комуністичних ідей полегшувалося тим, що більшість молоді все своє свідоме життя проживала в умовах існування СРСР. А у середовищі старших поколінь ще іноді треба було боротися із пережитками приватновласницької свідомості, оскільки частина з них знала і бачила життя, що відрізнялося від порядків, прийнятих в Радянському Союзі. Так, Д.А.Прохоров та П.Г.Калько вказували, що основною метою трудового виховання молодого покоління було виховання в нього комуністичного ставлення до праці, шляхом поєднання навчання з продуктивною працею⁴⁵. Подібну думку відстоював також І.І.Чекирда, вказуючи, що важливу роль у прищепленні молоді трудових навичок відігравали студентські конструкторські бюро, зустрічі з

передовиками підприємств, теоретичні конференції, наукова робота в гуртках, екскурсії на підприємства, в радгоспи, колгоспи. А все це сприяло зміцненню зв'язків майбутніх спеціалістів з робітниками та інженерно-технічними працівниками підприємств, вихованню молоді на зразках передової праці. У роботі І.І.Чекирди також узагальнено матеріали по виникненню і діяльності перших студентських будівельних загонів у вузах західних областей України⁴⁶. Подібні висновки містилися також у праці А.Н.Стоян та Л.А.Марченко, які наголошували на великому значенні студентських будівельних загонів у формуванні в молоді комуністичного ставлення до праці⁴⁷.

Г.З.Нечесін узагальнив досвід діяльності партійних організацій вузів України по підвищенню ролі студентських груп як суб'єктів комуністичного виховання, вказуючи, що важливою умовою створення колективу була підготовка керівників студентських груп із підвищеним рівнем соціальної активності, а діяльність активу він розглядав як досить ефективний канал виховного впливу у студентських колективах⁴⁸.

Г.Є.Тамбовцев та М.Ф.Конюшко, вивчаючи діяльність комсомолу як опори партії у комуністичному вихованні молоді, стверджували, що комсомольські організації були ініціаторами багатьох починань, що сприяли вихованню молоді в дусі морального кодексу будівника комунізму⁴⁹. Роль комсомолу у патріотичному вихованні молоді досліджували А.І.Падалко та В.О.Залізко, звертаючи особливу увагу на аналіз виховних заходів із використанням прикладів героїчного минулого та участі у них ветеранів бойових дій та праці⁵⁰.

В.П.Терент'єв проаналізував діяльність парторганізацій вузів УРСР по вихованню у студентів працелюбності на прикладах колективів навчальних закладів, вказуючи, що кращих результатів досягали вузи, що мали постійний зв'язок із школами, в яких учні могли познайомитися із науковими досягненнями викладачів, та вузи, в яких сучасне покоління студентів регулярно спілкувалося із студентами старших поколінь, отримуючи відомості про спосіб життя, навчання чи виробничу діяльність своїх попередників⁵¹.

Л.О.Кашуба досліджував виховання сільської молоді на трудових традиціях у період будівництва комунізму, наголошуючи, що особливо важливе значення для пропаганди трудових традицій мала діяльність ветеранів колгоспного руху, учасників будівництва соціалізму в країні⁵². Діяльність партійних організацій промислових підприємств Донбасу по вихованню робітничої молоді на трудових традиціях досліджували А.Ф.Варфоломєєв та В.Ф.Литвиненко, які виділили ряд нових форм цієї діяльності: посвячення у робітники із прийняттям присяги, відзначення першої зарплати молодих робітників, зарахування до членів колективу тих,

хто героїчно загинув на своєму посту, присвоєння трудовим колективам імен загиблих героїв, вшанування робітничих династій, створення рад ветеранів праці, створення народних музеїв трудових колективів⁵³.

У 1991 р. вийшла узагальнююча робота Л.А.Марченка, присвячена аналізу досвіду партійних організацій по трудовому вихованню студентів. Автор проаналізував проблеми трудового виховання молоді у 1960-1980-х рр., маючи на меті пристосувати методи залучення студентської молоді до праці в умовах перебудови⁵⁴.

Виховання комуністичного ставлення до праці у поєднанні із вихованням учнів загальноосвітніх шкіл у дусі дружби народів СРСР досліджували радянські вчені, що прагнули продемонструвати турботу партії про розвиток шкільного навчання⁵⁵.

Діяльність парторганізацій України по підвищенню суспільно-політичної активності школярів вивчали В.К.Семенченко та М.М.Семенюк, наголошуючи на необхідності залучати школярів до роботи у виробничих колективах та закріплення трудових зв'язків із ними⁵⁶.

Загалом для досліджень, присвячених комуністичному вихованню молоді, було характерним висвітлення його через призму партійного керівництва цим процесом, а також наголошення на необхідності уникати будь-яких відхилень від ідеології комунізму через підвищення активності буржуазної пропаганди, яка, за визнанням вітчизняних істориків, більш за все мала вплив на молодь. У той же час вони уникали говорити про причини такого становища та про наслідки виховання молоді виключно в комуністичному дусі. Адже боротьба за комуністичне виховання молоді фактично перетворилася у всіляке обмеження ознайомлення із інформацією з західних країн. Навіть критикуючи західних вчених радянські дослідники часто уникали говорити про суть поглядів, що піддавалися критиці. А поступове створення та зміцнення «залізної завіси» у вихованні молоді породжувало прагнення отримати бодай певну частину забороненої інформації.

Результатом виховання у радянських людей комуністичного ставлення до праці вважався небувалий трудовий ентузіазм трудящих, які віддавали всі свої сили для відбудови і подальшого розвитку народного господарства⁵⁷.

Сучасні науковці критично сприймають створений їхніми попередниками феномен уявлень про «комуністичне ставлення до праці», як найбільш гуманний і прогресивний. Так Т.М.Євсєєва вказувала, що він базувався на нещадній експлуатації людської праці, особливо селян⁵⁸. Проаналізувавши державну політику в роки «відлиги» по відношенню до сільгоспвиробників, І.М.Романюк прийшов до висновку, відповідно до якого держава продовжувала застосовувати по відношенню до селян

економічний примус, який давав їй можливість отримувати від селян всі необхідні їй ресурси.

Таким чином, уявлення про комуністичне ставлення до праці, що було сформоване в часи існування СРСР мало ряд принципових недоліків. Одним із них слід вважати спробу вчених довести доцільність та можливість різкого підвищення культурно-технічного рівня робітників до рівня представників інтелігенції. Підвищення загальноосвітнього рівня трудящих в рамках їх участі у русі за комуністичну працю, звичайно, могло сприяти зростанню їх загального професійного рівня. У той же час нівелювання значення інтелігенції в суспільстві із пріоритетом робітничого класу поступово призводило до зменшення якості вищої освіти в умовах її штучної масовості. Другим недоліком можна вважати створення уявлень про комуністичну працю, як роботу, насамперед, робітників, які у своїй праці мали певну «вищість» чи «значущість» у порівнянні із селянами та інтелігенцією, оскільки штучне піднесення значення робітничого класу не відповідало умовам науково-технічного прогресу із його вимогами до зростання ролі наукової праці.

Етатизм у визначенні праці по-комуністичному, як роботи, у першу чергу, на благо держави, мав як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивним було утвердження думки про єдність роботи окремого працівника із загальнодержавною працею, коли робітники усвідомлювали себе частиною великого економічного механізму та розуміли, що частка їхньої праці є у загальнодержавних досягненнях. Крім того, таке ставлення до усвідомлення своєї професійної діяльності підвищувало авторитет та повагу до держави в цілому. З іншого боку, перевага моральних стимулів праці та штучне применшення матеріальних обмежували кількість працівників, які самовіддано виконували свої обов'язки, а зрівнялівка у оплаті, яка нерідко розглядалася у якості обов'язкового елементу праці по-комуністичному, знижувала загальний творчий потенціал суспільства. Прагнення окремих вчених довести перспективність матеріального стимулювання праці натикалися на відсіч з боку великої кількості партійних працівників, які розглядали такі дії у якості ознаки наступу «капіталізму».

Загалом висвітлення різних аспектів виховання комуністичного ставлення до праці сприяло формуванню віри в суспільстві у краще майбутнє та можливість досягнути певних успіхів завдяки власній праці. А результати та методи наукових пошуків у цій сфері можуть бути плідно використані і у сучасний період, коли в наукових дослідженнях знайдуть відображення широкі приклади досягнення високого рівня добробуту завдяки власній праці. Не слід також скидати з рахунку колективізм у роботі та взаємодопомогу в отриманні позитивних результатів в угоду

виключному індивідуалізму працівників. Але варто обов'язково враховувати необхідність не тільки морального, а й матеріального винагородження за досягнуті успіхи в роботі.

---

¹ Санцевич А.В. Українська радянська історіографія (1945 – 1982 рр.). – К., 1984; Шульга І.В. Історіографія деяких питань діяльності КП України по дальшому підвищенню ролі робітничого класу в зміцненні колгоспного ладу (1951 – 1965 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.42. – К., 1970. – С.99-115; Юрчук В.І. Історіографія Компартії України післявоєнного періоду // Укр. істор. журн. – 1964. – №2. – С.123-130.

² Див.: Антоша В.С. Давид Бойко. – К., 1959; Гершанік Л. Григорій Могильченко. – К., 1959; Максименко П. Григорій Байда. – К., 1959; Якименко Є. Паша Ангеліна. – К., 1959; Пробийголова М. Марко Брага. – К., 1959; Бобошко К.К. Марія Князева. – К., 1959; Прах'є Б.С. Макар Посмітний. – К., 1960; Негода М.Ф. Галина Буркацька. – К., 1960; Серіков М.А. Свирид Бешуля. – К., 1960; Ружинський Т. Прокіп Романенко. – К., 1960; Небилиця В.П. Павло Ведута. – К., 1960; Корицький В. Петро Вдовенко. – К., 1960; Адамовський Й.Г. Євген Блажевський. – К., 1960; Евсюкова В.В. Евгения Долинюк. – К., 1960; Хоружевський М.Д. Степанида Виштак. – К., 1960; Ярославцев Б., Рыбченко В. Анна Ладани. – К., 1960; Ружинский Т. Олександр Гіталов. – К., 1959; Нечай П.Є. Ольга Диптан. – К., 1960; Полинський П.О. Тетяна Марцин. – К., 1960; Палажченко О.О. Марія Савченко. – К., 1960; Костенко М. Королева праці. – Львів, 1961.

³Замская Н.Б., Зуйко С.Я. О партийном руководстве повышением роли средств массовой информации в деле воспитания рабочих на примерах стахановского труда // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 140. – К., 1986. – С. 86-93; Рудой П.Є. Технічний прогрес і підготовка кваліфікованої робочої сили. – К., 1958; Партийна робота в промисловості (З досвіду роботи парторганізацій України). – К., 1959; Скрябін В.В. Нове в роботі парторганізацій по керівництву промисловістю. – К., 1960; Мітюков О.Г. Творчою працею робітника (Роль робітничого класу в технічному прогресі промисловості України). – К., 1963; Митюков А.Г. Рабочий класс Украины в борьбе за развитие промышленности (1966-1961). – К., 1965.

⁴ Трудові традиції – молоді. – К., 1969.

⁵ Швидак О. Традиції і виховання нової людини. – К., 1967; Пономаренко Ю.Ф. За ними йде молодь. – Донецьк, 1968; Пономаренко Ю.Ф. Человек – прежде всего. – Донецк: Донбасс, 1964.

⁶ Романюк І.М. Українське село у 50-ті – першій половині 60-х рр. XX ст. – Вінниця, 2005. – С.37.

⁷ Канавенко С.А. К вопросу о деятельности парторганизаций Украины по привлечению масс к труду на общественных началах (1959 – 1965 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.95. – К., 1978. – С.103-104.

⁸ Садов Т.В. Діяльність партійних організацій Донбасу по збільшенню випуску сільськогосподарських машин і механізмів (1953-1958 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.18. – К., 1967. – С.174.

⁹ Гелей С.Д., Чекирда З.И. Из опыта работы парторганизаций вузов Львова по трудовому воспитанию студенческой молодежи (1961-1966 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.110. – К., 1981. – С.64.

¹⁰ Див.: Горбул О.Д. З досвіду роботи партійних організацій України по вихованню у працівників морського транспорту комуністичного ставлення до праці (1959 – 1965 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.31. – К., 1969. – С.48-60; Долматова Н.М. Работа Севастопольской партийной организации по патриотическому воспитанию трудящихся // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.95. – К., 1978. – С.108-120; Коросташ А. Успіхи руху за комуністичну працю в республіці // Економіка Радянської України. – 1963. – №5. – С.79-83; Кудлай О.С. Від комуністичних суботників до бригад комуністичної праці. – К., 1961; Ткач А., Гуревичов М. Новый этап социалистического соревнования. Бригады коммунистического труда. – Харьков, 1962; Матейко Р.М. Робота комсомольських організацій України по трудовому вихованню учнів сільських шкіл (1961 – 1965 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.70. – К., 1974. – С.154-157; Мітюков О.Г. На шляху до перемоги комуністичної праці. – К., 1961; Тюренков М.М. З досвіду роботи партійних організацій України по марксистсько-ленінському вихованню комуністів (На матеріалах Львівської, Івано-Франківської, Ровенської, Тернопільської областей) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.75. – К., 1975. – С.23-29; Черниченко С.А. Роль партійних організацій України в удосконаленні ідейно-виховної роботи серед учнів міських професійно-технічних училищ (1961 – 1965 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.71. – К., 1975. – С.79-84.

¹¹ Див.: Олейник Н.Н. В.И. Ленин об основных чертах социалистического образа жизни и путях его становления // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 103. – К., 1979. – С.11-17; Брызгалова В.К., Кукель Э.М. Великая Октябрьская социалистическая революция и начало становления социалистического образа жизни // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.17-23; Гусак А.А., Репрынцев Ф.С. Деятельность КПСС по укреплению социально-политических основ советского образа жизни // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.28-33; Шелест Д.С., Прокопенко Л.Л. Деятельность партийных организаций Украины по повышению ведущей роли рабочего класса в развитии социалистического образа жизни // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.41-47; Степаненко В.Н., Холод Б.И. Деятельность партийных организаций Украины по повышению роли рабочего класса в формировании духовно-нравственных устоев советского образа жизни // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.47-54; Миколенко Н.Н., Ткаченко И.Г. Укрепление дружбы народов – одно из важнейших направлений деятельности КПСС по формированию социалистического образа жизни // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.54-60; Оглоткова К.Н.

Совершенствование общественных отношений – условие утверждения и развития советского образа жизни в деревне // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.67-72; Павченко В.М., Мороз Ю.Н. Деятельность партийных организаций горнорудных предприятий Украины по развитию социалистического соревнования – важное условие формирования советского образа жизни (К 50-летию социалистического соревнования за выполнение советских пятилеток) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – С.73-79; Маковская А.М. Воспитание коммунистического отношения к труду – важное проявление советского образа жизни (Из опыта деятельности партийных организаций Донбасса в 1958 – 1959 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.79-83; Юнис Д.И., Глазунов С.В. Деятельность партийных организаций по развитию наставничества как характерной черты советского образа жизни // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.104-107; Затулко В.К. Деятельность КПСС по повышению благосостояния трудящихся – важное условие совершенствования социалистического образа жизни // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.108-113; Гордиенко Л.И., Шибко В.Я. Гуманистическая направленность политики КПСС в условиях научно-технической революции как отражение социалистического образа жизни (На материалах Украинской ССР) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – С.114-120; Демьянов Г.С. Интернационализация духовной жизни – важная черта социалистического образа жизни // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.120-125; Шульга Т.М., Британ В.Т. Укрепление связи науки с производством – необходимое условие совершенствования советского образа жизни (Из опыта работы партийных организаций Украины) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.125-128; Позняков К.И., Каширин Е.Д. Роль рабоче-студенческих теоретических конференций в формировании социалистического образа жизни (На материалах Днепропетровского металлургического института) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.128-132; Ватченко Л.Г., Дешко Л.К. Деятельность партийных организаций по усилению шефства трудовых коллективов над школами как важное направление пропаганды, развития социалистического образа жизни и воспитания нового человека // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.103. – К., 1979. – С.137-141.

¹² Попов А.Л. Воспитание героизма – важная задача партии в подготовке молодежи к защите Родины // Науч. работы по истории КПСС. – Вып.27. – К., 1968. – С.175-176.

¹³ Тронько П.Т. Торжество ленинского плану побудови соціалізму на Україні // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.22. – К., 1968. – С.14.

¹⁴ Див.: Давидова Н. У боротьбі за технічний прогрес. – К., 1963; Маковская А.М., Якименко Л.А. Партийные организации Донбасса в борьбе за технический прогресс и внедрение новой техники в металлургической промышленности в 1951 – 1961 гг. // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.74. – К., 1975. – С.95-103; Коляда В.М. Науково-технічний прогрес і виховання

сільської молоді // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.63. – К., 1973. – С.93-99; Рушенко П.Т. К вопросу о деятельности партийных организаций металлургических предприятий Украины по ускорению научно-технического прогресса (1959 – 1965 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.74. – К., 1975. – С.103-111; Шелест Д.С. Розвиток творчої співдружності науковців і практиків-металургів (1959 – 1965 рр.) // Укр. істор. журн. – 1969. – №5; Шелест Д.С. КП України в боротьбі за зміцнення зв'язку науки з виробництвом (1959 – 1965 рр.) (З досвіду роботи парторганізацій металургійних підприємств республіки) // Вип.32. – К., 1969. – С.3-13; Шумаков В.К., Мельник И.Т. Деятельность КПСС по развитию трудовой и общественно-политической активности инженерно-технической интеллигенции (На материалах партийных организаций промышленных предприятий Украинской ССР, 1959 – 1965 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.74. – К., 1975. – С.118-123.

¹⁵ Позняков К.И., Остапенко И.М. Историография деятельности КПСС по коммунистическому воспитанию рабочих-металлургов Украины в период развитого социализма // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.74. – К., 1975. – С.10.

¹⁶ Кривошея Г.М. Работа партийных организаций Украины по воспитанию коммунистической идейности инженерно-технических кадров (1959-1970 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.92. – К., 1978. – С.111-121.

¹⁷ Белік М.В. Діяльність партійних організацій по піднесенню творчої активності металургів України // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 32. – К., 1969. – С. 187.

¹⁸ Торшина С.П. Роль идейно-воспитательной работы партийных организаций в развитии трудовой и политической активности рабочего класса Украины в 1961-1965 гг. (На материалах Днепропетровской и Запорожской областей) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып. 93. – К., 1978. – С. 28.

¹⁹ Шумаков В.К., Мельник И.Т. Деятельность КПСС по развитию трудовой и общественно-политической активности инженерно-технической интеллигенции (На материалах партийных организаций промышленных предприятий Украинской ССР, 1959-1965 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.74. – К., 1975. – С.123.

²⁰ Репченко П.С. Борьба партийных организаций Украины по подоланию отставания экономично слабких колхозов у роки семирічки // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.26. – К., 1968. – С.32-33; Шуляк О.С. Діяльність КП України по зміцненню колхозів керівними кадрами і спеціалістами сільського господарства в роки семирічки // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.26. – К., 1968. – С.36-48; Шуляк О.С. Зростання ролі партійних організацій в справі добору і розстановки керівних колхозних кадрів і спеціалістів сільського господарства в період між XXI і XXIII з'їздами КПРС (На матеріалах Української РСР) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.75. – К., 1975. – С.76-80.

²¹ Шульга І.В. Розвиток XXII з'їздом партії марксистсько-ленінського вчення про зростання керівної ролі робітничого класу в союзі з селянством // Наук. записки з історії КПРС. – Вип.26. – К., 1968. – С.5.

- ²² Молочко В.К. Ленінське вчення про класовість марксистської партії і сучасність // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.48. – К., 1971. – С.51.
- ²³ Садов Т.В. Діяльність партійних організацій Донбасу по збільшенню випуску сільськогосподарських машин і механізмів (1953-1958 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.18. – К., 1967. – С.171.
- ²⁴ Кватира М.М. Роль шефської допомоги міст України в дальшому піднесенні масово-політичної і культурно-освітньої роботи на селі в роки семирічки // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.71. – К., 1975. – С.49.
- ²⁵ Стеля Б.І. Виховання нової людини – справа партійна. (З досвіду роботи партійних організацій по комуністичному вихованню промисловості України (1956 – 1965 рр.)) – К., 1973.
- ²⁶ Ігнатенко А.П. Комсомол – активний помічник КПРС у здійсненні рішень ХХІІ з'їзду партії в галузі культурного будівництва (На матеріалах УРСР) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.31. – К., 1969. – С.114-122.
- ²⁷ Маленко Е.Е. Матеріально-технічна база комунізму – решаюче умовне переходу к комунізму. – Харків.: Харк. Инж.-строит. ин-т, 1964.
- ²⁸ Білан В.Ю. Комуністи на чолі змагання за комуністичну працю в металургійній промисловості України в перші роки семирічки (1959-1961 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.66. – К., 1974. – С.89-97; Марискевич Г.Ф. Партійні і профспілкові організації західних областей УРСР на чолі соціалістичного змагання робітничого класу (1959 – 1965 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.66. – К., 1974. – С.49.
- ²⁹ Баканов І.Н. Діяльність партійних організацій Донбасу по добору, розстановці і вихованню кадрів у період між ХХ і ХХІІ з'їздами КПРС // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.39. – К., 1970. – С.135-136; Тітенко М.П. Діяльність Комуністичної партії по підвищенню культурно-технічного рівня робітників Донбасу (1951 – 1958 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.39. – К., 1970. – С.127-128.
- ³⁰ Белік М.В. Діяльність партійних організацій по піднесенню творчої активності металургів України // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 32. – К., 1969. – С. 179-180; Діденко В.В., Остафійчук В.Ф. Партійне керівництво розвитком соціалістичного змагання на селі // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.26. – К., 1968. – С.69; Дем'янов Г.С., Руденко Р.Г. Діяльність партійних організацій України по розвитку раціоналізації і винахідництва між ХХІІ і ХХІІІ з'їздами КПРС // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.54. – К., 1972. – С.159.
- ³¹ Юрчук В.І. Проти буржуазної фальсифікації історії Комуністичної партії України // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.35. – К., 1969. – С.26.
- ³² Нагорних Л.С. Роль соціалістичного змагання у формуванні комуністичного ставлення до праці (З досвіду роботи партійних організацій промислових центрів Півдня України в роки семирічки) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.66. – К., 1974. – С.59-65.
- ³³ Варбанець З.М., Нагорних Л.А. Використання партійними організаціями шкіл соціалістичного змагання як засобу формування суспільної активності учнів (За

матеріалами Української РСР 1959-1965 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.66. – К., 1974. – С.79.

³⁴ Шуляк А.С. Из опыта работы партийных организаций по воспитанию студенческой молодежи на революционных, боевых и трудовых традициях Коммунистической партии и советского народа (На примерах парторганизаций сельскохозяйственных вузов и техникумов Украинской ССР) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.88. – К., 1977. – С.22-23.

³⁵ Липовской А.Ф. Партийное руководство работой комсомольских организаций вузов республики по коммунистическому воспитанию студентов (1959 – 1975 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.100. – К., 1979. – С.108-113.

³⁶ Бакуменко П.И., Кузьминец А.В. Партийное руководство комсомолом в деле идейно-политического воспитания школьной молодежи (1961 – 1970 гг.). Из опыта деятельности Компартии Украины // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.92. – К., 1978. – С.127-135; Романенко Н.І. Діяльність партійних організацій республіки по комуністичному вихованню учнівської молоді (1961 – 1966 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.75. – К., 1975. – С.124-127; Романенко Н.І. Роль партійних організацій республіки у залученні громадськості до комуністичного виховання учнів (1961 – 1966 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.79. – К., 1975. – С.91-98.

³⁷ Калакура Я.С. Борьба партийных организаций за дѣйствительность массовой политической работы в период строительства коммунизма (1956-1968 гг.) (На материалах партийных организаций промышленности западных областей Украины) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.38. – К., 1970. – С.8-9.

³⁸ Дідич І.Х. Партийное керівництво пропагандою радянського законодавства в західних областях Української РСР (1959 – 1966 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.83. – К., 1976. – С.100-103.

³⁹ Предтечин М.А. Деятельность партийных организаций Украины по усилению воспитательной работы среди рабочих предприятий химической промышленности (1959 – 1965 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.95. – К., 1978. – С.87-92.

⁴⁰ Белан В.Ю. Деятельность КПСС по коммунистическому воспитанию трудящихся в период между XXII съездами партии (На материалах металлургических предприятий УССР) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.95. – К., 1978. – С.93-99.

⁴¹ Шелест Д.С. Формирование коммунистического мировоззрения у рабочих-металлургов Украинской ССР в сети партийного просвещения (1959 – 1970 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.74. – К., 1975. – С.36.

⁴² Варфоломеев А.Ф., Діяльність партійних організацій Донбасу по комуністичному вихованню працівників вугільної промисловості у 1959 – 1965 рр. (На матеріалах Ворошиловградської і Донецької областей) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.71. – К., 1975. – С.32-38.

⁴³ Шабельников В.І., Арсеньєв М.П. Партийне керівництво діяльністю громадських організацій по патріотичному вихованню молоді на героїчних традиціях Комуністичної партії і радянського народу (На матеріалах парторганізацій Донбасу. 1961 – 1970 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.84. – К., 1976. – С.35.

⁴⁴ Абраменкова А.І. Підвищення ідейно-теоретичного рівня інженерно-технічної інтелігенції в роки семирічки (На матеріалах машинобудівних підприємств м. Харкова) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.71. – К., 1975. – С.56-62.

⁴⁵ Прохоров Д.А., Калько П.Г. В.І.Ленін про принципи комуністичного виховання молоді // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.34. – К., 1969. – С.144.

⁴⁶ Чекирда І.І. Діяльність Комуністичної партії України по трудовому вихованню студентської молоді (1960 – 1966 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.43. – К., 1971. – С.108-115.

⁴⁷ Стоян А.Н., Марченко Л.А. Некоторые вопросы партийного руководства коммунистическим воспитанием молодежи в студенческих отрядах (1962 – 1978 гг.) (Из опыта деятельности Компартии Украины) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.107. – К., 1980. – С.88-95.

⁴⁸ Нечесин Г.З. Деятельность партийных организаций вузов Украины по повышению роли студенческих групп как субъектов коммунистического воспитания (1959 – 1975 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.88. – К., 1977. – С.67.

⁴⁹ Тамбовцев Г.Є., Конюшко М.Ф. Комсомол – опора партії в комуністичному вихованні молоді (на матеріалах західних областей України) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.17. – К., 1967. – С.165.

⁵⁰ Падалко А.І., Залізко В.О. Діяльність КП України щодо підвищення ролі комсомолу в патріотичному вихованні молоді (1961 – 1971 рр.) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.60. – К., 1973. – С.139-146.

⁵¹ Терентьев В.П. Деятельность парторганизаций вузов УССР по воспитанию у студентов трудолюбия на примерах коллективов учебных заведений // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.124. – К., 1983. – С.38-43.

⁵² Кашуба Л.О. Виховання сільської молоді на трудових традиціях у період будівництва комунізму (На матеріалах Одеської, Кримської, Миколаївської, Херсонської областей) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип. 31. – К., 1969. – С.109.

⁵³ Варфоломеев А.Ф., Литвиненко В.Ф. Діяльність партійних організацій України по вихованню робітничої молоді на трудових традиціях у 1959 – 1970 рр. (На матеріалах промислових підприємств Донбасу) // Наук. праці з історії КПРС. – Вип.54. – К., 1972. – С.162-171.

⁵⁴ Марченко Л.А. Высшая школа и трудовое воспитание будущих специалистов: Практика 60-80-х годов, уроки, проблемы перестройки (На материалах партийных организаций Украины). – К.: Молодь, 1991. – 175 с.

⁵⁵ Див.: Романенко Н.И. О работе школьных партийных организаций республики по воспитанию учащихся в духе коммунистической морали (1961 – 1966 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.99. – К., 1979. – С.86-90; Подсадная А.И.

Партийное руководство воспитанием учащихся общеобразовательных школ в духе дружбы народов СССР в период между XXII и XXIII съездами КПСС (На материалах Украины и Закавказских республик) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.99. – К., 1979. – С.90-95; Кузьминец А.В. Партийное руководство идейно-политическим воспитанием учащихся общеобразовательных школ Украинской ССР (1961 – 1970 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.99. – К., 1979. – С.100-105.

⁵⁶ Семенченко В.К., Семенюк Н.Н. Деятельность партийных организаций Украины по повышению общественно-политической активности школьной молодежи (1961 – 1966 гг.) // Науч. труды по истории КПСС. – Вып.88. – К., 1977. – С.80-86.

⁵⁷ Зубань О.К. Організаторська робота Компартії України по відновленню діяльності мистецьких закладів, творчих організацій і книговидавництва в республіці // Наук. праці з історії КППС. – Вип.79. – К., 1975. – С.56-63; Зубань О.К. КП України на чолі культурного будівництва в західних областях України // Наук. праці з історії КППС. – Вип.17. – К., 1967. – С.115-129; Зубань О.К. Боротьба Комуністичної партії України за здійснення ленінських ідей культурної революції // Наук. праці з історії КППС. – Вип.22. – К., 1968. – С.124-138; Зубань О.К. Боротьба Комуністичної партії України за розвиток народної освіти і підготовку кадрів для народного господарства. 1945 – 1952. – Львів, 1967; Калакура Я.С., Матвійчук М.М. Діяльність Комуністичної партії по відбудові народного господарства і дальшому розвитку соціалістичного суспільства. Утворення і зміцнення світової системи соціалізму (1945 – 1961 pp.) // Укр. істор. журн. – 1989. – № 1. – С. 85-96; Кравченко Г.М., Герасименко В.І. Робота Комуністичної партії по відбудові і дальшому розвитку технічних навчальних закладів республіки в роки четвертої п'ятирічки // Наук. праці з історії КППС. – Вип.79. – К., 1975. – С.49-56; Коваль М.В. Українська РСР у період відбудови і розвитку народного господарства (1945 – 1955 pp.) // Укр. істор. журн. – 1990. – №4. – С.80-87.

⁵⁸ Матеріали «круглого столу» 23 лютого 2006 року // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип.10: Хрущовська «відлига»: передумови, реалії, наслідки / Відп. ред. В.М.Даниленко. – К., 2006. – С.27.